
ŽENSKI GLASOVI IN AKCIJE V MEDRELIGIJSKEM DIALOGU IN RELIGIJSKI IZGRADNJI MIRU V SLOVENSKEM KONTEKSTU

Nadja Furlan Štante

Uvod: nuja medreligijskega dialoga in religijske izgradnje miru

V sodobnih konfliktih ima religija pomembno vlogo kot orodje za upravičevanje nasilja ter tudi kot navdih in generator miru. Svet postaja vse bolj medsebojno soodvisen in povezan zaradi globalizacije in migracij, ki povzročajo več interakcij in trenj med različnimi kulturami in religijami. V zadnjih desetletjih so nekateri strokovnjaki na področju religijskih znanosti poskusili vzpostaviti univerzalno etiko miru.

V začetku leta 1989 je sodobni katoliški teolog švicarskega porekla Hans Küng svoje predavanje, ki ga je imel na Unescu v Parizu začel: »Ni miru med narodi brez miru med religijami. Ni miru med religijami brez dialoga med religijami. Ni dialoga med religijami brez globalnih etničnih standardov.«¹ Za Künga to pomeni, da je dialog med religijami in preiskava njihovih temeljev nuja sleherne družbeno-religijske sfere. To so namreč po njegovem mnenju tvorci t. i. novega svetovnega reda, ki pa, kot pravi, ni mogoč brez novega svetovnega etosa. Svetovni etos tako nikakor ne pomeni nove svetovne religije, ampak je prej etični koordinatni sistem, ki je obvezujoč za vse. V procesu etične razprave in prizadevanj so vprašanja resnice močen izziv. Zato se je treba zavedati, da ni dialoga med religijami brez globalnih etičnih standardov. To je

¹ Hans Küng, *Svetovni etos* (Ljubljana: Društvo 2000, 2008), 23.

bila izhodiščna točka in gonilna sila prvega krščanskega (ekumenskega) in nato medreligijskega dialoga, ter prizadevanje za vzpostavitev skupne teologije religij. Tako je v zadnjih dvajsetih letih svojega življenja kanadski prezbiterijanski teolog Wilfred Cantwell Smith v kontekstu religijskega pluralizma, artikuliral potrebo in predlagal postopek za vzpostavitev svetovne teologije religij.² Lenart Škof ob bok Wilfredu Cantwellu Smithu postavi Lauren Schneider in njeno predpostavko, da je osnovni gradnik teologije mnogoštevilčnosti/mnogovrstnosti (*theology of multiplicity*) pravzaprav kreativnost odnosnosti med posameznikom in presežnim, kar se izraža pravzaprav v vseh porah življenjskih pojavnosti in umevanju etičnih standardov.³

Odprta kreativnost je tudi opisni označevalnik dinamike izgradnje miru številnim feminističnim gibanjem in organizacijam, ki kreativnost razumejo kot sinonim za mir ali bolje rečeno kot proces izgradnje miru, kot nasprotni pol nasilja, konflikta, vojne.

Pomen dialoških odnosov med religijami je dobil še močnejšo vlogo ob upoštevanju ponovne oživitve pomena religije (desekularizacije), ki je pomembna v glavnih kontekstih, npr. v kontekstu demokratične politike, v kontekstu političnega in verskega ekstremizma in terorizma ali v okviru integracije ali neintegracije priseljencev. Nekatere tekoče razprave povezujejo še zlasti verski politični ekstremizem in terorizem z neuspešno integracijo priseljencev.⁴ Vrednostni sistem osebe namreč pogosto temelji na veroizpovedi. Vera je namreč pomemben del kulturnega kapitala posameznika, in če se oseba preseli v drugo državo, bo prav vera pomemben element, ki ga posameznik ali posameznica zvesto prenese s seboj. Tudi če bo izgubljena vsa materialna lastnina, bo priseljencem/priseljenkam verski kapital ostal. Religija lahko postane pomemben del identitete migranta/migrantke, tudi če se ta ne zanima za verske zadeve, preden zapusti matično državo. Ko je migrant/

² Lenart Škof, »On some foundations of pluralistic religious science and theology of multiplicity,« v »Religions and Dialogue,« ur. Helena Motoh in Lenart Škof, *Poligrafi* 22, št. 87/88 (2017): 23.

³ Prav tam, 24.

⁴ Sybille Drexler in Friderich Heckmann, »The Role of Religion for the Integration of Migrants. A Conference Report,« december 2005, http://www.efms.uni-bamberg.de/pdf/tagungsbericht_gmf7.pdf.pdf.

migrantka v novih razmerah, brez družinskih in socialnih povezav in ko posamezni migranti/migrantke začutijo potrebo po zaščiti svoje identitete, postane religija izjemno pomembna. Glede na podlago, ki jo bo migrant/migrantka deležen/deležna v državi gostiteljici, bo religija postala pozitiven ali negativen element v procesu osebne integracije. Zato je vzpostavitev strpnosti in spodbujanja medreligijskega oziroma širše medverskega dialoga zelo pomembna tudi za proces integracije in medsebojnega sožitja ter ima največji vpliv, ko je lokalno opredeljena. Medreligijski dialog v sodobni družbi namreč pomeni dialoškost na ekumenski in medreligijski ravni ter dialoškost med tradicionalnimi religijami in novimi religijskimi gibanji (zadnje je še vedno izziv sodobnega časa), med verujočimi in neverujočimi ... V tem kontekstu govorimo o medverskem dialogu, ki zavzema širšo opredelitev odnosov med različnimi religijami in duhovnostmi.

Temeljno izhodišče članka je tako vprašanje pomembnosti kultiviranja aktivnega, iskrenega medreligijskega dialoga v kontekstu sodobnih migracij, ki prepoznava in razbija negativne stereotipne predstave in predsodke, dviguje raven strpnosti, spoštovanja in krepi medsebojno razumevanje tako v vsakdanjem življenju posameznikov različnih veroizpovedi in duhovnosti kot tudi na hierarhični institucionalni religijski ravni. V tem kontekstu je dalje analizirano vprašanje pomembnosti vključevanja ženskega glasu in spolne dimenzije v medreligijski dialog in pozitiven prispevek ženskega prizadevanja pri religijski izgradnji miru. Temeljno vprašanje se glasi: Kakšen je pomen aktivnega vključevanja žensk v medreligijski dialog in kakšen je njihov prispevek v procesu religijske izgradnje miru? Pri tem se bomo osredinili na etiko medsebojne soodvisnosti in funkcijo opolnomočenja (posameznika in družbe) po medreligijskem dialogu in prek njega. Zadnje lahko namreč razumemo kot nujen korak v evoluciji medčloveških in medreligijskih odnosov. V tej točki prispevek analizira dobre religijske prakse in poti ženskega udejstvovanja v medreligijskem dialogu v Sloveniji (s poudarkom na krščanstvu in islamu), ki pospešujejo implementacijo človekovih pravic in miroljubnega sobivanja v demokratični, medkulturni, religijsko in etnično pluralni, mnogovrstni družbi. Čeprav je glas žensk in njihovo udejstvovanje v medreligijskem dialogu in pri religijski izgradnji miru vsaj na vidni formalni ravni tudi v Sloveniji pogosto izpuščen in prezrt,

je prav na neformalnih ravneh, v izrazu konkretnih delovanj in akcij, žensko prizadevanje za vzpostavitev miru zelo živo in navzoče (vendar akademsko teoretično premalo analizirano in ovrednoteno). Ob tem je treba opozoriti, da je vprašanje enakovredne spolne prepoznanosti oziroma pripoznanosti žensk in njihove vidne vloge tudi na formalnih ravneh pravzaprav zelo tesno povezano z vprašanjem razumevanja in pozicioniranja religijskega (D)drugega. Zato je ključ do enakovredne pripoznanosti ženskega glasu ena od ključnih sestavin kvalitetnega medreligijskega dialoga oziroma ključ za enakovredno pripoznanje religijskega (D)drugega. Oboje je namreč izjemno pomembno pri transformaciji in dvigu človeške zavesti na individualni in kolektivni ravni.

Okviri medverskega dialoga v Sloveniji

V Sloveniji je po podatkih Urada za verske skupnosti RS, ki deluje v okviru Ministrstva za kulturo RS, registriranih 54 cerkva in drugih verskih skupnosti. Pri tem se odpira nadvse pereče vprašanje (ne)adekvatnosti ali bolje rečeno fluidne pestrosti definicij verskih skupnosti, cerkva oziroma najširše religij ter posledično razmerij med temi in njihovimi umestitvami v slovenski družbeni prostor. Vse to je velik in pomemben izziv sodobnega časa v Sloveniji in tudi širše. V tem kontekstu je v okviru Urada za verske skupnosti RS uporabljena ta definicija: »Cerkev ali druga verska skupnost je prostovoljno, nepridobitno združenje fizičnih oseb iste veroizpovedi.«⁵ Temelj celotnega urejanja položaja verskih skupnosti v Republiki Sloveniji je po ustavnosodni praksi človekova pravica do verske svobode oziroma svobode vesti iz 41. člena Ustave RS in ima v tem pomenu prednost pred ustavnimi načeli, ki določajo položaj verskih skupnosti v razmerju do države. V tem okviru govorimo o treh pomembnih načelih oziroma mejnikih, ki uokvirjajo razmerja med verskimi skupnostmi ter med verskimi skupnostmi in državo: načelo ločitve države od verskih skupnosti; načelo svobodnega delovanja verskih skupnosti in načelo enakopravnosti verskih skupno-

⁵ »Urad za verske skupnosti,« Republika Slovenija, dostop 10. oktobra 2019, <https://www.gov.si/drzavni-organi/ministrstva/ministrstvo-za-kulturo/o-ministrstvu/urad-za-verske-skupnosti/>.

sti. Vsa tri načela so določena v 7. členu Ustave RS. Načelo ločitve države od verskih skupnosti nalaga načelo verske nevtralnosti države, ki zahteva enako obravnavo verskih skupnosti na področju vere in uživanja človekovih pravic.⁶ Gre torej za temelj pluralne enakosti vseh religij oziroma verskih skupnosti v Republiki Sloveniji.

Za razumevanje različnih poti in modelov medreligijskega dialoga je pomembno zavedanje tipologije verskega ekskluzivizma, inkluzivizma in pluralizma, ki razlaga dialoške napetosti med odprtostjo in identiteto ter vzpostavitvijo ravnotežja med zvestobo lastni religiji in odprtostjo do drugih.⁷ Tako je za ekskluzivizem značilno, da ni naklonjen drugim religijam, da v glavnem zavrača medreligijski dialog, da vidi religijskega drugega bolj kot tistega, ki ga je treba spreobrniti. Antitetična struktura ekskluzivističnega pogleda na svet je npr. kristjan proti nekristjanom ali neverujočim. Drugi model – inkluzivizem – je bolj odprt za medreligijski dialog kot ekskluzivistični pristop. Zanj je značilna eshatološka povezanost kot razlog za medreligijski dialog, ki si prizadeva za odprtost do religijskega drugega. V ospredju je stik, nadaljevanje in iskanje skupnih točk ter pristop iskanja harmoničnosti, zato poudarja moč integracije. Inkluzivističen model medreligijskega dialoga vsebuje našete pozitivne elemente in tudi negativne, in sicer negativni vidik inkluzivizma je hierarhičnost. Tudi verski pluralizem gradi na fenomenologiji skupnega, vendar pri tem poudarja deabsolutizacijo resnice v kontekstu deabsolutizacije simetrične vzajemnosti med dialoškimi partnerji. Zanj je značilno dinamično relacijsko razumevanje religijske identitete, ki omogoča odprtost za religijskega drugega. Njegova pomanjkljivost se kaže v homogenizaciji religijske heterogenosti, s katero so posebnosti posameznih religij potisnjene v ozadje. To poskuša nadgraditi model partikularizma, cilj katerega je preseči soteriološko trdnost in zatrdelost oziroma togost klasične teologije religij oziroma uspeti tam, kjer je odpovedal klasični soteriološki pristop – v iskanju ravnotežja med odprtostjo in identiteto. Poudarek je na sprejemanju drugačnosti, gre torej

⁶ »Verska svoboda,« Republika Slovenija, dostop 10. oktobra 2019, <https://www.gov.si/podrocja/drzava-in-druzba/clovekove-pravice-in-enake-moznosti/verska-svoboda/>.

⁷ Jenny Dagers, »Gendering Interreligious Dialogue: Ethical Considerations,« v *Gendering Christian Ethics*, ur. Jenny Dagers (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012), 55–56.

za ustvarjanje prostora za posebnost drugih religij.⁸ To odpira možnost medreligijskega konflikta, saj ko nastopi vprašanje vrednot, norm in prepričanj različne religije kljub podobnostim in podrobnostim, ne dajejo nujno enakih odgovorov. Zato je treba gojiti hermenevtično odprtost, ki se začne s priznavanjem neobvladljivosti *drugega* drugih religij.

Vnašanje spolne dimenzije v medreligijski dialog

Pomanjkanje ženskega glasu v medverskem dialogu, kjer se srečujeta drugačnost in različnost, je velik minus v prizadevanju za etizacijo medčloveških, medkulturnih in medverskih odnosov. Za opolnomočenje posameznika, družbe in religije je namreč nadvse pomembno misliti, premišljati in upoštevati spolno dimenzijo.

Kadar govorimo o medverskem dialogu ter vključevanju ženskega glasu in spolne dimenzije vanj, moramo najprej opozoriti na dve ravni epistemološke opredelitve tega. Prvo raven tvori vprašanje vključevanja žensk in spolne dimenzije na področje medverskega dialoga. Druga raven zaobjema ženski oziroma feministični medreligijski dialog, v katerem so posamezne ženske izkušnje soočene s temeljno izkušnjo zapostavljenosti in drugotnosti v okviru posameznih družbeno-religijskih realnosti.

Pomen ovrednotenja vloge žensk v kontekstu ekumenskega in medreligijskega dialoga je poudaril tudi papež Frančišek, ko je v avdienco sprejel člane Papeškega sveta za medverski dialog in poudaril nujno po vključevanju žensk v medreligijski dialog:

To pomeni, da se prispevek žensk ne sme omejiti na ‚ženske‘ argumente ali na srečanja med samimi ženskami. Dialog je pot, ki jo ženska in moški morata opraviti skupaj. Danes je bolj kot kdajkoli prej potrebno, da so ženske navzoče. Ženska s tem, da poseduje posebne karakteristike, lahko ponudi pomemben prispevek k dialogu s svojo sposobnostjo poslušanja, sprejemanja in velikodušne odprtosti do drugih.⁹

⁸ Jenny Dagers, »Gendering Interreligious Dialogue,« 55–58.

⁹ »Papež Frančišek: Dialog je pot, ki jo ženska in moški morata opraviti skupaj«, Radio Vatikan, dostop 10. septembra 2017, http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2017/06/09/dialog_je_pot_ki_jo_%C5%BEenska_im_mo%C5%A1ki_morata_opraviti_skupaj/sl-1317895.

Ob tem je poudaril, da ženske pogosto ostanejo same v spremljanju drugih, predvsem kadar gre za najšibkejše v družini in družbi, za žrtve konfliktov in tiste, ki se vsak dan morajo soočiti z izzivi. Prav nav tej točki namreč odzvanjajo številni poskusi žensk pri izgradnji (religijske vzpostavitve) miru. Tseard Bouta, Ayse Kadayifci-Orellana in Abu-Nimer pomen prispevka ženskih oblik religijske vzpostavitve miru opišejo tako:

Ženske omogočajo čustveno in duhovno podporo in oskrbo številnim skupnostim v kriznih, vojnih žariščih in prizadetim zaradi posledic vojn; delujejo pri mobilizaciji njihovih skupnosti in drugih v smeri miru in nenasilja v vlogi mediatorik med nasprotnima stranema v konfliktu, v vlogi spodbujevalk sprave in pravih procesov, dialoga, razorožitve, demobilizacije in reintegracije.¹⁰

Ženske so pravzaprav našle stranski vhod za vnašanje sprememb v obstoječe sisteme. In sicer prav zato, ker naj bi bile zaradi stigme pasivnosti manj nevarne sistemu in ustaljenemu redu, imajo po drugi strani več svobode pri delovanju zunaj okvirov ustaljenih sistemov. Paradoksalno, marginaliziran položaj žensk v religijskih in tudi določenih družbenih sistemih tem pravzaprav ponuja možnosti za delovanje v smeri izgradnje miru in vzpostavitve družbene pravičnosti po indirektnih poteh. Pri tem je nadvse pomembna kritična previdnost pri definiranju tistih sposobnosti, ki se po družbenih realnostih pripisujejo ženskam, saj so predvsem družbeni prostor, ki ga zavzemajo ženske, njihova povezljivost in iz te izhajajoče senzitivnosti, ki družbo in religijo bogatijo z odpiranjem drugačnih pogledov in načinov, ključnega pomena za boljšo sočlovečnost, sodelovanje in dialog.¹¹

Pri tem je izjemno pomemben medreligijski feministični dialog. Ta subtilno in kritično, toda spoštljivo vzbuja pomisleke o predsodkih in negativnih spolnih stereotipih, ki se pogosto poustvarjajo v nekritičnih refleksijah medreligijskega dialoga. Ob tem je treba ločiti različne

¹⁰ Tseard Bouta, Ayse Kadayifci-Orellana in Mohammed Abu-Nimer, *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim, and Multi-Faith Actors* (Washington, DC: Netherlands Institute of International Relations 2005), ix.

¹¹ Nadja Furlan Štante, »Metafizična intersubjektivnost ženske duhovnosti kot skupna etična platforma za osebno rast, medkulturni in medverski dialog,« v *Vera kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga*, ur. Bojan Žalec, Vojko Strahovnik (Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2017), 83–84.

dimenzije feminističnega medreligijskega dialoga. Rosemary Radford Ruether predvideva troplastnost medreligijskega feminističnega dialoga: 1. feministični dialog s patriarhalnim krščanstvom, 2. dialog med krščanskim, judovskim in islamskim feminizmom ter drugimi verskimi feminizmi, 3. dialog med feminizmi, ki poskušajo preseči oziroma transformirati zgodovinske religijske tradicije in teologijo, oziroma kultom boginje in tradicijami wicca.¹²

(Religijski) drugi in drugačni je skozi oči feministične teologije vedno razumljen v paradigmi partikularne posebnosti in edinstvenosti ter enakovredne integralnosti. Pri tem lahko v določenem okviru že pojav feministične teologije razumemo kot obliko medverskega dialoga.¹³ Feministična teologija je namreč postala vsesvetovno in vseversko gibanje, kot odgovor na ženske izkušnje zapostavljenosti in patriarhalne nadvlade, ki je uravnavala in določala njihovo versko in posvetno življenje. Prav tako, kot so si različne posamezne ženske izkušnje in s tem prizadevanja žensk znotraj krščanstva, se razlikujejo tudi verske ženske izkušnje znotraj drugih svetovnih verstev. Vendar lahko rečemo, da je vsem skupno dejstvo zapostavljenosti in občutka patriarhalnega nasilja, ki se je ali se še vedno izvaja nad njimi. Čeprav je pojmovanje zapostavljenosti in patriarhalnosti v posameznih kulturno-religijskih sferah različno razumljeno, je želja in potreba spregovoriti o ženski izkušnji in prebuditvi ženskega glasu univerzalnega značaja. Lahko rečemo, da sta feministična teologija in religijski feminizem postala medkulturna in medverska pojava. Pozivata in hkrati povezujeta vse ženske, naj si prizadevajo za osvoboditev izpod jarma verskega patriarhalnega nasilja. To lahko primerjamo z bojem proti suženjstvu, rasni diskriminaciji ali kakršnemu koli drugemu genocidu. V različnih verstvih se ženska osvoboditvena gibanja oblikujejo različno. Vsekakor velja, da je feministična teologija pluralističen in raznovrsten pojav, zakoreninjen v ženski religiozni izkušnji, ki je polna upov in neuresničenih sanj ter si prizadeva za osvoboditev, enakopravnost in enakovredno ovrednotenje ženskega načela

¹² Rosemary Radford Ruether, *Religion and Sexism: Images of Women in the Jewish and Christian Traditions* (New York: Simon and Schuster, 1974), 141.

¹³ Nadja Furlan Štante, »Feminist Theology as a Special Philosophy of Religions and Theology (?) of Religions,« v »Religions and Dialogue«, ur. Helena Motoh in Lenart Škof, *Poligrafi* 87/88 (2017): 56–57.

delovanja ter za etično feminizacijo in harmonizacijo sveta. Za opolno-
močenje ženske kot subjekta.¹⁴

Krščanske feministične teologinje si vse bolj prizadevajo za medse-
bojno sodelovanje znotraj posameznih vej krščanske feministične teo-
logije. Zavedajo se, da je krščanska feministična teologija medkulturni
pojav, ki se sicer razlikuje po svoji kulturni pestrosti in obarvanosti,
hkrati pa je tudi interkulturni pojav, kajti različne kulture niso ločene
druga od druge, ampak med seboj sodelujejo in so v medsebojni in-
terakciji. Feministične teologinje se vključujejo v medverski dialog, v
katerega vključujejo predvsem različne izkušnje ženske zgodovinske in
sedanje zapostavljenosti na področju določene religije in družbe ter s
tem povezanimi konkretnimi vprašanji in izzivi. Primer kontinuirane-
ga feminističnega medverskega religijdialoga je vsekakor mednarodna,
evropska mreža žensk v teološkem raziskovanju ESWTR (European
Society of Women in Theological Research), ki deluje od leta 1986.
V okviru nacionalnih, regionalnih in evropskih konferenc si članice
ESWTR prizadevajo za ekumenski in medreligijski dialog ter v okviru
tega obravnavajo aktualna družbena in religijska vprašanja, na primer
vprašanje ženske duhovnosti, vprašanje spola in spolnih vlog, rekon-
strukcije preteklosti in njenega vpliva in odmeva v sedanjosti, vprašanje
religijske oblasti in hierarhije, vprašanje ekološke ozaveščenosti oziroma
okoljske senzibilnosti in teološkega ekofeminizma, vprašanje eksegeze
in ženskih glasov in likov ...¹⁵

Feministične teologinje kritično nasprotujejo vsem oblikam zatira-
nja, neenakopravnosti in diskriminacije (spolne, rasne, razredne, etnič-
ne, religijske ...). Zavračajo tudi distribucijo moči vzdolž moško-sre-
diščnega androcentrizma, zavračajo tudi superiornost in večvrednost
določene religije na račun druge/drugih. Zavzemajo se za pripoznanje
enakovredne človečnosti žensk ter pripoznanje enakovrednosti in ena-
kopravnosti vseh religij. Rita Gross zavrača ekskluzivističen in inkluzi-
vističen pristop teologije religij, na podlagi kritičnega argumenta, da
oba ponavljata in promovirata superiornost krščanstva nad drugimi

¹⁴ Prav tam, 58.

¹⁵ »History of the ESWTR,« ESWTR, dostop 10. oktobra 2019, <https://www.eswtr.org/en/start/history>.

religijami, ter poziva feministične teologinje, naj se dvignejo onkraj diskriminatorskih modelov in praks ekskluzivizma in inkluzivizma in prevzamejo pluralističen model. Ta po njenem mnenju omogoča učinkovitejšo prepoznavnost skupnih točk različnih tradicij.¹⁶

V kontekstu iskanja enakovrednih poti in modelov medreligijskega dialoga sledijo kritičnemu pogledu, ki ga izpostavljata Rita Gross in Roesmary Radford Ruether, ki kritizira superiornost krščanskega univerzalizma in patriarhalno nadoblast ter samoumeven primat nad ostalimi religijskimi tradicijami.¹⁷ Kritika samoumevne krščanske superiornosti nad drugimi religijami in vprašanje trans-religijske identitete (Katarina von Kellenbach) sta vseskozi pomembni iztočnici feminističnega medverskega dialoga. Feministična teologija je od vsega začetka tudi *ekumenska teologija*, v kateri se združujejo in srečujejo ženske iz različnih krščanskih cerkva in religij, zato lahko rečemo, da feministična teologija pospešuje tudi medverski dialog. Omenjene ženske imajo namreč iste izhodiščne točke in skupne cilje. Pri tem pa moramo upoštevati, da vsaka ženska izhaja iz drugačnih družbenih, zgodovinskih in političnih okoliščin. Zato ni skupnega modela in vsaka ženska mora prispevati svoj delež k osvoboditvi. Feministična teologija tako postaja zelo barvita celota, ki je nenehno v gibanju in nastajanju.

Aktivno vključevanje feminističnih teologinj oziroma ženskega glasu v medverski dialog najprej pomeni vnašanje ženskih vprašanj in pogledov v medverski dialog, s tem pa prepoznavanje in ugotavljanje navzočnosti negativnih spolnih in religijskih stereotipov in predsodkov. To omogoča konkretnejše spoznavanje in prepoznavanje drugačnosti in posebnosti drugega ter razkrivanje številnih negativnih stereotipov in predsodkov, ki so globoko zakoreninjene v naši kulturni kolektivni zavesti glede nepoznavanja drugega in drugačnega, v tem primeru ženskega. S tem drugi, drugačni poslani bližji in bližnji. Ženska dimenzija medverskega dialoga v tem pogledu konkretizira področja različnosti in razhajanj, saj se sooča z izzivi in vprašanji konkretnih ženskih oseb-

¹⁶ Rita Gross, »Feminist Theology as Theology of Religions«, *Feminist Theology* 26 (2001): 87–89, <https://doi.org/10.1177/096673500100002606>.

¹⁷ Nadja Furlan Štante, »Feminist Theology as a Special Philosophy of Religions and Theology (?) of Religions,« v »Religions and Dialogue«, ur. Helena Motoh in Lenart Škof, *Poligrafi* 87/88 (2017): 55.

nih izkušenj in izpovedi, ki zaživijo prek medverskega dialoga. Prav ta živa dialoškost je izjemno pomembna pri spoznavanju drugačnosti in posebnosti določenih religijskih manifestacij in ženskih religijskih izkušenj. Ali kot pravi Maura O'Neill: »Pomembno je, da se o religijah ne učimo le iz knjig, ampak iz žive izkušnje srečanja in dialoga s praktiki določene oziroma druge religije, kajti le živi dialog lahko umesti določeno ideologijo v njen človeški kontekst.«¹⁸

Ženski glasovi v ekumenskem in medreligijskem dialogu v Sloveniji

V tem delu bodo poudarjene glavne ženske pobude in akcije, ki spodbujajo ekumenski in medreligijski dialog v okviru krščansko muslimanskega dialoga v slovenskem kontekstu in s tem tkejo niti razkroja »religijskega neznanja oziroma nepismenosti«, ki pogosto služi kot odlična odskočna deska številnim predsodkom in negativnim stereotipom.

Kot opozarja Anja Zalta, smo v zadnjem času tudi v slovenskem družbeno-religijskem prostoru priča razgretim razpravam o muslimanskem pokrivanju oz. zakrivanju, ki so se s področja politike večkulturnosti prevesile na področje vprašanja družbene kohezivnosti, integracije in predvsem vprašanja varnosti. Ta diskurz je, kot pravi Zalta,

zanetil dodatno islamofobno reakcijo na medmrežju, predvsem ob množičnem prihodu beguncev v Evropo konec leta 2015 in v letu 2016. Pojavili so se vandalizem in grafiti, ki enačijo begunce in prosilce za azil z islamisti in »islamskimi teroristi. V letu 2016 smo priča tudi enemu prvih medijsko znanih islamofobnih dejanj v Sloveniji, ko so neznanci na gradbišču Islamskega verskega in kulturnega centra (IVKC) odvrgli svinjske glave in kozarce s krvjo. Javne Facebook strani, ki so nastale ob tem in (ne zgolj) zaradi tega, so pričele širiti skrajne oblike sovražnega govora, usmerjenega proti muslimanom. Strani, kot so Radikalna Ljubljana, Slovenija Zavaruj Meje in Slovenska milica, ter Nočemo beguncev in migrantov v Sloveniji, Nočemo džamije v Ljubljani, če omenimo zgolj nekatere, so s svojo retoriko izkazale religijsko nepismenost,

¹⁸ Maura O'Neill, *Mending a Torn World: Women in Interreligious Dialogue. Faith Meets Faith Series* (New York: Orbis, 2007), 3.

ki islam omeji na stereotipne predstave, v skrajnih primerih pa muslimane popolnoma dehumanizira.¹⁹

Medreligijski dialog in še posebej ženski glasovi v njem so izjemno pomembni pri ozaveščanju tako religijskih posameznic in posameznikov, ki direktno udeležujejo v njem, ter tudi širših religijskih skupnosti in družbe, v kateri sobivajo te religijske skupnosti, saj razkrajajo negativne stereotipe in predsodke in plemenitijo prostor z religijskim znanjem. Ob tem so še posebej ženski pogledi izjemno dragoceni, saj odstirajo predsodkovne tančice kritičnega mišljenja, tudi glede tistih najbolj subtilnih, toda večkrat prezrtih in zamolčanih vprašanj, ki so, če ostanejo prikrita in zamolčana, eno najučinkovitejših orodij konfliktov in sovražnega govora.

Zato naj najprej poudarim pobudo muslimanskih žensk v okviru društva Zemzem (Žensko društvo Zemzem), ki uradno deluje od leta 2007. Gre za prostovoljno, nepridobitno, nevladno in samostojno združenje, ki deluje znotraj Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji. Združenje je ustanovljeno za organiziranje kulturnih in družabnih prireditev, humanitarnih akcij in izobraževanja. Članice društva v okviru *Festivala bosanske hrane*, ki je eden njihovih najpomembnejših projektov, lokalnemu in širšemu okolju poskušajo približati bosanske jedi, izkupiček pa namenijo v humanitarne namene. V okviru tega so leta 2009 organizirale modno revijo, na kateri je bil predstavljen moderen islamski slog oblačanja sodobnih muslimank. Namen je bil približati hidžab oz. ruto vsem tistim, ki jo premalo poznajo.²⁰

Angažma slovenskih muslimank v prizadevanju za izgradnjo (religijskega) miru in medreligijskega dialoga je vsekakor popolnoma drugačen od številnih pobud in akcij muslimank v BiH, ki nosijo pečat drugačnih družbeno-religijskih potreb in okvirov.

V BiH so ženske pobude v okviru (religijske) izgradnje miru v glavnem organizirane v obliki pomoči ženskam, ki so kot žrtve vojnega nasilja (v obliki posilstva) po končani vojni pogosto prepuščene same

¹⁹ Anja Zalta, »(Ne)vidnost pokritih žensk«, *Javnost* 25, št. sup I (2018): 53. <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1554311>.

²⁰ »O društvu Zemzem«, Islamska skupnost v Sloveniji, dostop 1. septembra 2019, <https://www.islamska-skupnost.si/zz-zemzem/o-drustvu-zemzem/>.

sebi, odgnane na rob družbe ali celo izobčene in umorjene.²¹ Te ženske so bile razumljene kot simbol čistosti in družbene identitete kot žrtvena jagnjeta, vendar jih družba izključuje ali jim ne nudi dovolj podpore in priznanja. Na to opozarja tudi Zilka Spahić-Šiljak, ki opisuje postopek celjenja ran po vojni in religijsko izgradnjo miru v BiH. Za večino žensk v BiH je bila religija pomembno orodje, ki je lajšalo njihovo trpljenje in bolečino. Vendar verska muslimanska skupnost v BiH ni bila pripravljena reševati tega izziva travmatiziranih žensk, ki iščejo zatočišče v veri. Edini verski korak za pomoč muslimanskim ženskam med vojno je bila izdaja deklaracije Islamske skupnosti BiH (*fatva*) o »posiljenih ženskah, ki veljajo za naše junakinje« s priporočilom, naj družinski člani in družba te ženske sprejmejo in jim pomagajo pri zdravljenju in celjenju travm. Čeprav je bila ta izjava pomembna, je bila v glavnem predvsem simbolična. To, kar so muslimanske ženske potrebovale od svojih verskih voditeljev, je bil varen prostor, v katerem bi lahko pripovedovale svoje zgodbe in jih lahko poslušale, vendar so moški, ki so vodili muslimanske skupnosti v BiH, menili, da jim primanjkuje orodij za pomoč tem ženskam. Brez oprijemljive podpore so imele te ženske le delno duhovno olajšanje, niso pa imele konkretne pomoči, ki so jo potrebovale za premagovanje travmatičnih izkušenj in velikih družbenih travm. Vendar je ta *fatva* prvi in pomemben korak k zmanjšanju bremena sramote in travm, ki so jih med vojno nosile žrtve spolnih napadov.²²

Kot primer ženskega delovanja v okviru največje svetovne krščanske ekumenske iniciative tudi v slovenskem prostoru velja omeniti *svetovni molitveni dan žensk*, ki v osrčje skupnih molitev postavlja stiske žensk. V okviru te sicer mednarodne, svetovne iniciative že približno dvajset let sodeluje (od leta 2000 prvič v Rogaški Slatini, nato v Ljubljani ...) tudi slovenska ženska iniciativa svetovnega molitvenega dneva žensk, katere koordinatorka je Tanja Povšnar. Mitična začetnica *svetovnega molitvenega dneva žensk* v Sloveniji je nemška evangeličanska duhovnica Corina Harbig, ki je leta 1999 osnovala zametke tega ekumenskega gibanja v Sloveniji. *Svetovni molitveni dan žensk* je torej svetovno žensko

²¹ Za podrobnejši opis primerov glej Zlatiborka Popov Momčinović, *Žene i procesi pomirenja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: CEIR, 2018).

²² Zilka-Spahić Šiljak, »Do It and Name It: Feminist Theology and Peace Building in Bosnia and Herzegovina,« *Journal of Feminist Studies in Religion* 29, št. 2 (2013): 177.

ekumensko gibanje, ki goji molitveno dejavnost in stike po različnih državah sveta, prvi petek v marcu pa vsako leto javnost povabi k dnevu skupne molitve. Molitveno bogoslužje vsako leto napišejo ženske iz druge države, ta država pa ob tem postane predmet molitve na dan, ki se začne, ko se zdani nad otočjem Tonga v Tihem oceanu in se nadaljuje po vseh celinah, dokler se približno 36 ur pozneje ne konča zadnje molitveno bogoslužje dneva na otočju Samoa. Molitev tako pripravljajo vsako leto ženske ene države. Tako na prvi petek v marcu molijo ženske 24 ur po vsem svetu z ženskami iz določene države, od sončnega vzhoda na vzhodu do zahoda. V tem iskanju edinosti krščanske ženske že 130 let živijo preprost in praktičen ekumenizem. Prvi koraki segajo v leto 1887. Metodistične in prezbiterijanske kristjanke so se prvič zbrale v Združenih državah Amerike pri molitvi za misijone. Iz tega je zrastle največje ekumensko svetovno gibanje. Temelji na molitvi žensk različnih cerkva in krščanskih skupnosti in solidarni podpori. Preboj je bil dosežen leta 1900 v New Yorku – ekumenska misijonarska konferenca, centralni komite, ki ga organizirajo ženske. Prvi svetovni molitveni dan pa je potekal v Evropi leta 1927 v Lodžu na Poljskem. Svetovni molitveni dan je karizmatično gibanje, ki temelji na poglobljanju Svetega pisma, molitvi in solidarnosti. Pri molitvi se ženskam pridružijo tudi možje in otroci.²³

Pri molitvenem dnevu žensk ne gre samo za molitev, ampak tudi konkretno pomoč oziroma podporo ženskam v izbrani državi. Posamezna izbrana dežela ne izbira svoje teme, ampak temo določi mednarodni izvršni odbor, delegatke narodnih odborov pa se z odločitvijo seznanijo na mednarodnem srečanju. Geslo gibanja je *Seznanjeno moliti – molitveno delovati*. Ob molitvi je organizirana tudi nabirka, ki je vsako leto namenjena za projekte v državi, ki pripravlja molitev. V tej molitvi je celostno zajeta država, njene značilnosti, tegobe in radosti. Priprava na to traja več let. Tako je bila slovenska sekcija *Svetovnega molitvenega dneva žensk* izbrana, da je v letu 2019 pripravila molitveno bogoslužje v stolnici sv. Nikolaja v Ljubljani. Glede zbranih sredstev za podporo žen-

²³ »Svetovni molitveni dan žensk,« Katoliška cerkev, dostop 10. oktobra 2019, <https://katoliška-cerkev.si/svetovni-molitveni-dan-zensk-2018>.

skam v Sloveniji je Tanja Povšnar, predsednica oziroma koordinatorica *Svetovnega molitvenega dneva žensk*, povedala:

S pomočjo nabirk, ki bodo prispele kot donacija, bomo podprli različne projekte. Med njimi tudi usposabljanje voditeljev za skupine, ki lajšajo težave ženskam. S pomočjo Svetopisemske družbe želimo organizirati izobraževanje za različna društva, zavode, skupine, ki se trudijo lajšati notranje rane, ki so posledica travm (alkoholizem, splav, ločitve, smrt, razpetost med družino in službo, odvisnosti, nizka samopodoba, izobčenost ...). Projekt bo povezal tudi Svetopisemske družbe in SMD skupine na širšem balkanskem območju. Hkrati razmišljamo o pomlajevanju in digitalizaciji SMD v Sloveniji, ki je vedno izziv. Doseči namreč želimo čim več ljudi, informirati okolico, Boga prositi za pomoč in se zahvaljevati za vse Njegove darove.²⁴

S svetovnim molitvenim dnevom žensk ženske opozarjajo na ekumenizem, ki ne pozna meja. Ko molijo, spoznavajo življenje in stiske žensk v eni izmed držav sveta, ki prek njih dobijo svoj glas. Čeprav gre za iniciativo, ki ne želi biti razumljena kot feministična, utira glasove in poti prezrtim, zamolčanim in ranljivim skupinam žensk z različnih kotičkov sveta. To pa je eden izmed temeljnih ciljev številnih oblik različnih feminizmov. Tukaj bi rada poudarila vprašanje o primernosti ali neprimernosti ustaljenega izraza *feministična teologija*, ki ima predvsem v državah Vzhodne Evrope oziroma v postsocialističnih in postkomunističnih državah precej negativno kot pozitivno konotacijo. Izrazi, kot so feminizem, šovinizem ipd., so namreč že vnaprej ožigosani z negativnim predznakom. V primeru feminizma najprej pomislimo na tisto najradikalnejšo obliko feminizma, ki odklanja vse, kar je moškega. Beseda *feminizem* je očitno nabita z nasprotnimi pomeni, obtežena z občutji, ki spodbujajo pripombe, opredelitve in razlage; ima številne podtone, je močno stereotipizirana. V dolgih letih različnih, nasprotujočih si, celo popolnoma izključujočih feminizmov, se je marsikaj naložilo na besedo. Eni pomeni so prevladali in izrinili druge: stereotipna feministka je tako postala na primer nezadovoljna, vedno nergava ženska, histerična, nesposobna, nelepa, neuresničena, frustrirana (zaradi nesrečnega odnosa z moškimi), skratka ženska, ki svojo zagrenjenost projicira na ves ženski

²⁴ Marjeta Žebovec, »Slovenija pripravila molitveno bogoslužje za Svetovni molitveni dan žensk,« *Casnik*, 5. 3. 2019, <https://www.casnik.si/slovenija-pripravila-molitveno-bogoslužje-za-svetovni-molitveni-dan-zensk/>.

rod ter tako blaži in razrešuje svoje težave in pomanjkljivosti. Moški se tako radi hudomušno zabavajo na račun feministk, v slogu naj jim bo, saj ne vedo, kaj delajo, ali s prezirom gledajo na ta pomanjkljiva bitja. Morda zato tudi veliko žensk čuti potrebo, da naglas pove, da niso feministke ali feministične teologinje. Ko ženska izjavi: »Nisem feministka«, hoče nemara povedati tudi, »nisem nesposobna, zagrenjena, nisem neuresničena ženska. Uspela sem zaradi svojih kakovosti, zaradi znanja in dela, brez sklicevanja na svoj spol, brez zahtevanja posebnih pravic, brez zapletanja v konflikte z nasprotnim spolom.« Ko so članice nekega bralnega kluba v avstralskem mestu Victoria vprašali, kakšno literaturo berejo, je večina povedala, da ne mara brati feministične literature in da se nikakor nimajo za feministke. Vendar pa so najraje brale prav knjige, ki veljajo za feministične – zgodbe o močnih ženskah, nesrečnih ženskah, uspešnih ženskah. Skratka zgodbe, v katerih so nastopale ženske kot vidni liki, vidni subjekti, v katerih so se tudi same prepoznale. In tudi živele so, pogojno rečeno, *feministično*: bile so samostojne, izobražene, zaposlene. Bi bilo lahko to protislovje žensk ali protislovje *feminizma* ali pa morda le odpor do sprevrženega pomena izraza *feminizem*? Negativna razsežnost izraza *feminizem* se razlije na vse, kar je v zvezi s tem pojmom. Tako je tudi feministična teologija pretežno negativno razumljena in označena. Zato številni poskušajo uporabljati milejši in prijaznejši izraz, *ženska duhovnost*, ki pa ni najustreznejši. Kajti *žensko* ni že vse, kar je *de natura feministično*, to nista dve strani enačbe.²⁵ Feminizem namreč vse, kar je ženskega, gleda skozi prizmo ujetosti ženske v patriarhalne sponе družbe in dvomi v ves kontekst.

Zaključek

Samo v dialoščnosti je religija lahko razumljena kot dejavnik etičnosti in katalizator miru in opolnomočenja posameznika in družbe, v kateri se razvija. Medreligijski dialog je pogosto obravnavan ali idealistično, tj. afirmiran kot religijsko-etični imperativ, toda s pomanjkanjem kritičnega, znanstvenega razumevanja, ali pa odklonilno zaradi ideoloških

²⁵ Valerija Vendramin, »Ženske v literaturi: podobe, polemike in paradoksi,« *Delta* 3–4 (1997): 50.

razlogov – npr. ker ni utemeljen s sekular(istič)nimi predpostavkami. Ob tem pogosto nekritično perpetuira vzorce stereotipiziranja in pred-sodkovnega dojemanja religijskega drugega.

V tem kontekstu je razumevanje religije kot glasnice etičnosti in moralnosti v smislu odgovornosti verskih skupnosti do skupnega dobrega nujno pogojeno z načelom enakovrednega pripoznanja ženskega načela kot pogoja sine qua non moralnega dialoga in družbeno-religijske pravičnosti. Kajti le duhovnost oziroma religija, ki gradi na temelju enakovredne pripoznanosti ženskega in moškega načela delovanja in intrinzične vrednosti spolov, je (lahko) podlaga miroljubnemu, dialoškemu, vključujočemu, medkulturnemu in medreligijskemu dialogu in sožitju. Intersubjektivnost, ki presega dialektiko odnosa med gospodarjem in hlapcem, je izhodiščna točka in temelj za medkulturni, medreligijski dialog, soglasje in sožitje.

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta *Medreligijski dialog – temelj za sožitje različnosti v luči migracij in begunske krize* (J6-9393), ki je sofinanciran s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

B i b l i o g r a f i j a

Bouta, Tsjeard, Ayse Kadayifci-Orellana in Mohammed Abu-Nimer. *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim, and Multi-Faith Actors*. Washington, D. C.: Netherlands Institute of International Relations, 2005.

Daggers, Jenny. »Gendering Interreligious Dialogue: Ethical Considerations.« V *Gendering Christian Ethics*, uredila Jenny Daggers, 51–75. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Drexler, Sybille in Friderich Heckmann. »The Role of Religion for the Integration of Migrants. A Conference Report.« December 2005. http://www.efms.unibamberg.de/pdf/tagungsbericht_gmf7.pdf.

Furlan Stante, Nadja. »Feminist Theology as a Special Philosophy of Religions and Theology (?) of Religions.« V »Religions and Dialogue«, uredila Helena Motoh in Lenart Škof, *Poligrafi* 22, št. 87/88 (2017): 55–71.

Furlan Štante, Nadja. »Metafizična intersubjektivnost ženske duhovnosti kot skupna etična platforma za osebno rast, medkulturni in medreligijski dialog.« V *Religija kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga*, uredila Bojan Žalec in Vojko Strahovnik, 76–87. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2017.

Gross, Rita. »Feminist Theology as Theology of Religions.« *Feminist Theology* 26 (2001): 83–101. <https://doi.org/10.1177/096673500100002606>.

»History of the ESWTR.« ESWTR. Dostop 10. oktobra 2019. <https://www.eswtr.org/en/start/history>.

Islamska skupnost v Sloveniji. »O društvu Zemzem.« Dostop 1. septembra 2019. <https://www.islamska-skupnost.si/zz-zemzem/o-drustvu-zemzem/>.

Katoliška cerkev. »Svetovni molitveni dan žensk.« Dostop 10. oktobra 2019. <https://katoliska-cerkev.si/svetovni-molitveni-dan-zensk-2018>.

Küng, Hans. *Svetovni etos*. Ljubljana: Društvo 2000, 2008.

O'Neill, Maura. *Mending a Torn World: Women in Interreligious Dialogue. Faith Meets Faith Series*. New York: Orbis, 2007.

Popov Momčinović, Zlatiborka. *Žene i procesi pomirenja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: CEIR, 2018.

Radford Ruether, Rosemary. *Religion and Sexism: Images of Women in the Jewish and Christian Traditions*. New York: Simon and Schuster, 1974.

Radio Vatikan. »Papež Frančišek: Dialog je pot, ki jo ženska in moški morata opraviti skupaj.« Dostop 10. septembra 2017. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2017/06/09/dialog_je_pot,_ki_jo_%C5%BEenska_im_mo%C5%A1ki_morata_opraviti_skupaj/sl-1317895.

Republika Slovenija. »Urad za verske skupnosti.« Dostop 10. oktobra 2019. <https://www.gov.si/drzavni-organi/ministrstva/ministrstvo-za-kulturo/o-ministrstvu/urad-za-verske-skupnosti/>.

Republika Slovenija. »Verska svoboda.« Dostop 10. oktobra 2019. <https://www.gov.si/podrocja/drzava-in-druzba/clovekove-pravice-in-enake-moznosti/verska-svoboda/>.

Spahić-Šiljak, Zilka. »Do It and Name It: Feminist Theology and Peace Building in Bosnia and Herzegovina.« *Journal of Feminist Studies in Religion* 29, št. 2 (2013): 176–184.

Škof, Lenart. »On some foundations of pluralistic religious science and theology of multiplicity.« V *Religions and Dialogue*, uredila Helena Motoh in Lenart Škof, *Poligrafi* 22, št. 87/88 (2017): 23–39.

Vendramin, Valerija. »Ženske v literaturi: podobe, polemike in paradoksi.« *Delta* 3–4 (1997): 41–51.

Zalta, Anja. »(Ne)vidnost pokritih žensk.« *Javnost* 25, št. sup1 (2018): 52–64. <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1554311>.

Žebovec, Marjeta. »Slovenija pripravila molitveno bogoslužje za Svetovni molitveni dan žensk.« *Časnik*, 5. 3. 2019. <https://www.casnik.si/slovenija-pripravila-molitveno-bogoslužje-za-svetovni-molitveni-dan-zensk/>.